

УДК 316.334.23(497.2=161.2)

*До 75-річчя з дня народження
Валентини Борисенко*

ПУБЛІЦИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАЛЕНТИНИ БОРИСЕНКО

Анотація / Abstract

У статті йдеться про публіцистичну діяльність доктора історичних наук, професора Валентини Кирилівни Борисенко, яка 7 липня 2020 року відзначила 75-річчя. Вона – науковець, без якого неможливо уявити розвиток сучасної етнології. Завдяки титанічній і самовідданій праці – викладацькій, науковій, популяризаторській – вона широко відома не лише в Україні, а й за кордоном.

Детально розглянуті статті В. Борисенко у газетах за останні 40 років, що в них мова йде про долю історичної та етнологічної наук і відповідних навчальних дисциплін у закладах вищої освіти, про трансформації традиційної народної обрядовості та фольклору в Україні в радянські часи і в період незалежності. Окрема увага приділена публікаціям дослідниці, у яких вона засуджує перекручування і фальсифікації у сфері народної культури, що не мають жодного стосунку до справжніх традицій і вірувань наших пращурів. Також розглянуті розвідки вченої, присвячені гострим проблемам сьогодення – визнанню Голодомору 1932–1933 років геноцидом українського народу, статусу української мови як єдиної державної, міфу про поліетнічність України, через який утискаються освітні, культурні й мовні права корінного етносу – українців.

У своїх статтях В. Борисенко закликає глибше вивчати культуру та історію власного народу, спілкуватися українською мовою, посилювати свою українську етнічну ідентичність, свій патріотизм задля недопущення сепаратистських процесів та самого збереження незалежності й суверенності нашої держави.

Ключові слова: Валентина Кирилівна Борисенко, публіцистика, етнологія, історія, мова, традиційна культура.

The article is dedicated to the publicistic work of the Doctor of History, Professor Valentyna Kyrylivna Borysenko. She has celebrated the 75th anniversary of her birthday on July 7, 2020. She is a scientist without whom it is impossible to imagine the development of modern ethnology. Thanks to her titanic and self-denying teaching, scientific, popularizing work she is widely known not only in Ukraine but also abroad.

V. Borysenko articles in newspapers for the last 40 years are considered in detail. They are dedicated to the chance of historical and ethnological sciences and relevant educational branches of science in the higher education institutions, the transformation of traditional folk rites and folklore in Ukraine in Soviet times and during the independence period. Peculiar attention is paid to the researcher's published works, where she blames the misrepresentation and falsifications in the field of folk culture, which have nothing to do with the true traditions and beliefs of our ancestors. Also the scholar's studies, dedicated to the urgent problems of the present time are considered. These are namely the recognition of Holodomor of the 1932–1933 as the genocide of Ukrainian people, the status of Ukrainian language as the only state one, the myth on polyethnic Ukraine, because of which the educational, cultural and language rights of Ukrainians as the indigenous people are oppressed.

In her articles V. Borysenko calls to study culture and history of the own people thoroughly, to speak Ukrainian, to strengthen our Ukrainian ethnic identity, our patriotism in order to prevent separatist processes in Ukraine and to preserve the independence and sovereignty of our state.

Keywords: Valentyna Kyrylivna Borysenko, publicistic works, ethnology, history, language, traditional culture.

Багатьом пересічним українцям здається, що етнологія – дуже проста наука, адже в ній немає надскладних термінів і довгих формул. Багато наших далеких від етнології співвітчизників дають собі право (у соцмережах, зокрема) у категоричній формі повчати, як святкувати те чи інше свято, що в певний святковий день треба робити, а що заборонено, які страви питома українські, а які чужинські, що символізує обряд або візерунок тощо. На базі власного локального досвіду вони роблять висновки про всю українську культуру, обряди і традиції загалом, бо ж діє принцип економії зусиль. Журналісти теле- та радіопередач час від часу транслюють в ефір неперевірену, недостовірну інформацію, віднайдену похапцем в Інтернеті або у публікаціях аматорів. Неспеціаліст не розуміє варіативності фольклору й обрядовості, того, що не лише різні історико-етнографічні регіони, а й навіть сусідні села можуть мати відмінності в елементах духовної та матеріальної культури, адже й народне прислів'я вчить: «Інша хатка – інша гадка».

Завдання професійних етнологів – боротися із подібним невіглаством, доносити до широкого загалу справжню, неперекручену інформацію про історію та культуру народу. Одною з вчених, хто плідно і невтомно займається таким просвітництвом, є В. Борисенко. Усе її життя – це наполеглива і копітка праця на ниві вивчення української народної культури та висвітлення результатів своїх досліджень не лише в наукових, а і в науково-популярних та публіцистичних роботах. За її словами, «наука потребує значних зусиль, зосередженості, відданості і самопожертви» [46]. Пише В. Борисенко живою і легкою мовою, завдяки чому не лише її публіцистичні, але й наукові праці доступні широкому колу читачів. Вона володіє рідкісним і цінним для науковця вмінням – пояснити складне явище простими словами.

В. Борисенко наголошує, що етнологія необхідна для повноцінного безконфліктного існування суспільства. Народознавча наука

служить суспільству, відповідає на нагальні питання, пояснює трансформаційні процеси в сучасній культурі, допомагає вирішити існуючі етнічні конфлікти, а в ідеалі – запобігти їх виникненню. Науковці мають знаходити ті місточки, які поєднують їх з народом, донести до нього правдиві знання. «Актуальність етнологічних досліджень визначають не академічні інтереси, а потреби реальної політики і дійсності. Бо нині регіональний чи національний конфлікт потенційно може стати приводом до збройного протистояння. Наукове обґрунтування і розв'язання етнічних проблем завдяки толерантності і визнанню цінностей усіх культурних явищ стає запорукою виживання людства» [42]. Етнологія допомагає краще зрозуміти себе, свій народ, а також інші народи, вчить ставитися з повагою до культурних надбань, своїх і чужих: «Бо етнологія вчить, що немає великих чи малих народів, що всі етнічні спільності – велика цінність на землі і лише через взаємозбагачення та самобутність лежить шлях до прогресу» [17].

Дуже турбує Валентину Кирилівну, яка в 1995 році організувала першу в Україні кафедру етнології і до 2002 року завідувала нею, скорочення курсів в університетах Одеси, Вінниці, Чернігова, Києва, заміна курсів етнології на туризмознавство та інші споріднені, але все ж не тотожні дисципліни, вилучення етнології з переліку наукових спеціальностей вищої освіти. Науковець слушно зазначає, що «це матиме вкрай негативні наслідки не лише для розвитку етнологічної науки, а й для усього українського державотворення, а також для інтеграції України до світового співтовариства» [42].

В. Борисенко – не всуціль кабінетна вчена. Сама родом із подільського села, усотавши любов до традиційної культури із матір'ю, вона присвятила їй практичному вивченню все своє життя. Науковець досліджує духовну і матеріальну народну культуру українців методами спостереження та опитування респондентів, адже об'їздила з польовими етнографічними експедиціями понад 500 українських сіл. В. Борисенко

ввела в науковий обіг значну кількість мало-відомого і невідомого етнографічного та фольклорного матеріалу, зібраного в експедиціях, а також віднайденого в Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Про результати окремих експедицій учена інформує широку громадськість через газети. Так, у статті «Народні скарби» [23] вона розповіла про фольклорно-етнографічну експедицію Київського обласного відділення Товариства охорони пам'яток історії та культури у села Яготинського, Згурівського та Переяслав-Хмельницького районів Київської області, під час якої дослідникам вдалося зафіксувати від місцевих мешканців описи весіль, календарних свят, кількості народних пісень. В. Борисенко завершила цю статтю словами: «Добрий ужинок зібрали ми на ниві народної творчості трудівників Київщини. Будемо пропагувати ці нетлінні скарби народної мудрості й мистецтва. Але й хотіли б, щоб над долею народних традицій, народної ігрової та пісенної культури задумався кожен, бо в цьому теж ключ до справжньої перебудови на селі» [23].

У ході редакторської роботи над книгою «Холмщина і Підляшшя» вчена видала статтю «Вивчаємо Холмщину і Підляшшя» [7]. В Україні до того часу була опублікована низка збірок, присвячених етнокультурі історико-етнографічних регіонів України – Бойківщини, Гуцульщини, Поділля, Лемківщини. Проте народна культура українців Холмщини і Підляшшя вивчена значно слабше, оскільки ці землі перебувають нині у складі Польщі, а українці там – етнічна меншина, попри те, що пращури українців є автохтонами тих земель. Більше того, після завершення Другої світової війни місцеве українське населення було вислане частково на південний схід України, частково в західні регіони Польщі з метою подальшої асиміляції місцевим населенням. Культура цих етно-регіонів надзвичайно цікава, адже через своє географічне розташування та історичний

розвиток законсервувала найбільш архаїчні елементи. Вивчати її вкрай важливо – «заради історичної правди і збереження культури українського етносу» [7]. У статті вчена звертається до розкиданих по світу нащадків колишніх холмщуків і підляшуків з проханням надсилати на адресу редакції газети оригінальні документи, фотографії, спогади старших родичів, які допоможуть глибше дослідити культуру та історію цих північно-західних українських земель, а разом усе різноманіття і водночас єдність культури українського етносу.

В. Борисенко критикує перекручування та фальсифікації у сфері народної культури, що не мають жодного стосунку до справжніх традицій і вірувань наших пращурів. Зараз модним стало вигадувати нових «рідних давніх язичницьких» богів, нові обряди і видавати їх за українську автентіку, не спираючись на достовірний джерельний матеріал. Так, у статті «Бережіться берегині» [3] вона розвінчує позитивне сприйняття поняття «берегиня». У наших сучасників це слово викликає переважно приємні асоціації – це нібито жінка, що оберігає своє домашнє вогнище, сім'ю. Відтак, цим терміном називають фольклорні ансамблі, майстерні, крамниці, радіопередачі, журнали, як позитивний епітет його вживають високосадовці під час офіційних привітань жінок. Проте в дійсності, як можемо дізнатися із літописів, де згадуються жертвоприношення упирам і берегиням, в основі цього слова корінь «берег», і воно позначає лімінального демонологічного персонажа, що живе при березі та криє в собі небезпеку для живих людей – може залоскотати. По суті, це діалектний варіант терміна «русалка», так само, як мавка, нявка, лоскотарка. Це яскравий приклад перекрученої етимології через вакуум знань. Стаття В. Борисенко про берегиню написана більше 20 років тому, проте актуальності не втратила й досі, бо «берегині» все ще плодяться і плодяться.

Раз за разом у своїх наукових і публіцистичних статтях дослідниця згадує, як радянські

посіпаки нищили надбання української традиційної культури. Науковців, які з любов'ю до свого народу прагнули висвітлювати його справжню історію та культуру, клеймили «буржуазними націоналістами», піддавали репресіям і гонінням. В. Борисенко пише: «У 1920-х – 30-х роках повсюдно в Україні переслідували бандуристів, кобзарів, скрипалів, вилучали і нищили бандури, натомість у кожному сільську школу завозили російські балайки» [8]. Десятиліттями радянська влада, як перед тим століттями російський царат, викоринювала і нищила українську етнокультуру, нав'язуючи стереотип, що українське – меншшовартісне, «шароварне» і непотрібне, натомість формувалась нова система цінностей. Унаслідок цього спадкоємність традицій була трагічно перервана. В. Борисенко зауважує, що молодь у селах уже не пам'ятає і не вміє співати народних пісень, не знає календарних обрядів, на організованих сільською владою святах (Купала, наприклад) виступає лише у ролі пасивних глядачів [23]. Дослідниця звертається до небайдужої громадськості, до чиновників, акторів, поетів, композиторів із проханням задуматися, чому ми позичаємо чужу пісенну культуру і нехтуємо власною.

Якщо в попередні часи святково-обрядова культура, як й інші галузі духовної культури народу, функціонувала сама по собі, без зовнішнього впливу, то радянська влада вирішила застосувати командно-плановий принцип і тут. Святкова культура регулювалася постановами Політбюро, конференцій з питань радянської святковості та спеціальної Комісії з радянських традицій, свят й обрядів (створеній у 1964 р. при Президії Верховної Ради УРСР, у 1969 р. при Раді міністрів УРСР). До розробки нової обрядовості широко залучали вчених науково-дослідних установ, письменників, діячів культури і мистецтва, партійних, профспілкових, комсомольських працівників. Агітаційну функцію виконували чисельні рекомендації, пропагандистські кольорові фільми, альбоми [47, с. 11–12]. Рушійною силою нової святкової обрядовості стала художня самодіяльність.

Пропагандою нових свят й обрядів на місцях займалися Будинки народної творчості, до багатьох торжеств були написані театралізовані сценарії.

Основною рисою нової святкової культури стала масовість: проведення мітингів, демонстрацій. Традиційний підхід до свята як до відпочинку, коли на будь-які види роботи накладено табу (виходячи з опозиції свята / будні), замінювався пропагандою працьовитості в будь-який час, навіть у святковий: суботники, що мали урочистий характер, стали святами водночас праці та відпочинку.

На заміну традицій церковних відправ та народних забав пропонувалося наситити пролетарські свята державною червоною символікою і атрибутикою (в залах для проведення обрядів «Одруження» та «Народини» обов'язково були зображення гербів СРСР або УСРС, державні прапори СРСР і УСРС, бюст, барельєф або портрет В. Леніна). У сфері родильної обрядовості замість церковного хрещення насаджувалися «червоні хрестини» та «октябрини». Посвячення у жовтенята, піонери та комсомольці стали своєрідними обрядами ініціації для дітей і молоді. Партійними документами знищувалися віковічні традиції народного весілля, а тих, хто такими розпорядженнями нехтував, карали штрафами та звільненнями з посад [34, с. 7–9].

Уже в 1987 році В. Борисенко критикувала радянські «удосконалення» весільної обрядовості: заборони святкування весілля під приводом боротьби з пияцтвом, заборони традиційних для народних гулянь розбірних наметів, заборони на музичний і пісенний супровід, на танці в ході святкування весілля, на участь у святі дітей, рядження тощо. Дослідниця слушно зауважила: «Весілля – це обряд, а не культмасових захід чи конкурс розваг. Тут повинні домінувати обрядові дії з глибоким змістом. Спрямування весільного обряду в русло високої культури, позитивних емоцій, величальної і напутньої пісенності, колективізму, а не бездумна регламентація – ось що варте всілякої підтримки» [6].

Валентині Борисенко не байдужа низьковартісна, «бездуховна і беззмістовна», російськомовна і «суржикомовна» попса, яка лунає буквально звідусіль, деструктивно впливає на дітей і молодь, виховує маргіналів. Вона переконана, що це результат «добре спланованої і цілеспрямованої акції русифікації, денаціоналізації всього населення України, маргіналізації суспільства» [8]. Натомість учена наполегливо радить читачам слухати давні народні українські пісні, у яких акумульована мудрість віків. Із теплом вона розповідає про фольклорні колективи, які виконують найкращі фольклорні зразки, пробуджуючи в наших сучасників паростки любові до свого, рідного, сокровенного. Завдяки їм традиційна культура жива і нині. Так, у статті «Живуть пісні в Стефаниковім краю» [12] дослідниця розповіла про діяльність фольклорно-етнографічного ансамблю «Русівчанка» у селі Русів Снятинського району Івано-Франківської області. Учасники ансамблю під керівництвом вчительки місцевої школи Параски Орчик записали пісні, що увійшли до їхнього репертуару, від родичів, сусідів старшого віку, так само від старожилів села зібрані концертні костюми – давні покутські строї. У статті «Щоб міцніли традиції» [39] В. Борисенко пише про колективи Баришівського району Київської області, які виконують весільні та календарні пісні, популяризуючи їх серед місцевих мешканців. «Участь цих фольклорних ансамблів у святах та обрядах сприяє піднесенню естетичного рівня, емоційного впливу обрядовості» [39]. Учена радить залучати до збирання народної творчості широкі верстви населення, особливо ентузіастів художньої самодіяльності, народних умільців, активну молодь [39].

Дослідниця прагне, щоб народна пісня не виходила з побутового вжитку, не ставала тільки предметом вивчення фольклористики та етнології: «А чому б нам у школах, на уроках з етики сімейних стосунків, музики не навчати дівчат колискових пісень, щоб вони їх дітям своїм могли співати? Ці пісні виховують тонкі душевні якості, відчуття

краси <...> Гадаю, колискова пісня (та й інші жанри фольклору) має увійти до навчальних програм педучилищ, педінститутів, які готують вихователів для дитячих садків» [23].

Ще одна мішень гострого пера В. Борисенко – *шароварщина*, тобто культура низької якості, яка спекулює на національних мотивах. При цьому не враховуються локальні регіональні особливості архаїчної народної культури, вона спрощується, схематизується, стереотипізується. В. Борисенко зазначає: «Це міщанська, псевдоетнічна культура. Існує великий вакуум знань у народній культурі, оскільки за радянських часів вона заборонялася і фальсифікувалася» [37].

Дослідниця зауважує: «Стає дедалі очевиднішим, що розвиток нашої культури, зокрема і розважальні заходи для молоді, не витримують жодної критики. Для них характерна вульгарність, невдале копіювання гірших закордонних зразків. Повною мірою ігноруються традиційні етнічні компоненти культури. Засоби масової інформації, які оголили у своїх шоу не лише тіло, а й душу, на всі лади висміюють найменші ознаки української культури, показують її фрагменти лише в іронічно-саркастичному контексті» [2, с. 1]. На її думку, з цим ганебним станом речей необхідно боротися: «Абсолютно всі повинні вголос заявити, що треба повернути людям знання про етнічну культуру і народне мистецтво <...> щоб люди знали, що є псевдокультурою, а що справжнє. Бо справжнє завжди, як перлина, воно не може втратити своєї актуальності. Та й світові ми будемо цікаві лише тоді, як збережемо етнічну культуру» [37].

Відтак В. Борисенко без вигадок і міфів розповідає сучасникам, як правильно відзначати українські свята родинного і календарного циклів, якою була відпочаткова мотивація того чи іншого обряду. Розповідаючи про локальні особливості традиційної культури різних регіонів України, вона завжди акцентує на єдності культури українського етносу. Дослідниця повсякчас підкреслює здоровий глузд, перевірену віками мудрість і високу

мораль, закладені в українській традиційній культурі. Вона невтомно закликає сучасників і прийдешні покоління зберігати і плекати давні традиції наших пращурів, які «безмовно й безпомилково століттями працювали на виховання людяності, почуття добра, краси і духовності» [34, с. 88]. І оптимістично дивиться у майбутнє: «В умовах глобалізації провідною світовою тенденцією є максимальна увага до збереження розмаїття культур, щоб світ і далі нас радував духовним багатством різних народів. Україна поки що стоїть тільки на порозі цієї тенденції і добре, що люди починають розуміти важливість збереження національних традицій, які є частиною світової цивілізації» [41].

У низці статей дослідниця знайомить читачів із обрядами, традиціями та віруваннями українських свят річного циклу – зимових [2; 11; 13; 33], весняних [4; 24; 28], літніх [20; 26; 38; 44] та осінніх [5; 10]. У всіх обрядах річного циклу вчена особливо виділяє архаїчні дохристиянські традиції, базовані на ранніх міфологічних уявленнях людей: вшанування померлих пращурів, поклоніння природним стихіям (воді, вогню і землі), уявлення про вертикальну модель Всесвіту (потойбічний світ, земний і небесний), культ вмираючих та воскресаючих божеств природи, культ родючості, солярні, скотарські культу, анімістичні уявлення про добрих і злих духів та методи захисту від останніх тощо. Про найбільше календарне свято, Різдво, дослідниця з теплом пише: «Люди повинні святкувати це величне свято, під час якого відбувається гіперболізація почуттів, людина відчуває свою причетність до цього величного дійства. Ця казка і всі ці вірування взагалі дуже потрібні людям, адже фантастичний світ – невід’ємна риса для кожної людини» [43].

Учена наполегливо і невтомно бореться з імперською російською пропагандою в українських засобах масової інформації, послідовно розмежує російську й українську обрядовість, вказуючи на суттєві відмінності між ними. На її слушну думку, вигадки українських журналістів та амато-

рів від народознавчої науки ведуть до знищення етнічного, сакрального, ритуального життя українського етносу, його історичної пам’яті, духовності, традиційно-культурного буття. Так, вона заперечує існування таких свят, як Горіховий, Яблучний і Медовий Спас, що їх задля сенсації або й просто через незнання повігдували журналісти [26].

У цьому контексті особливу увагу широкого читачького загалу В. Борисенко звертає на свято *Масниця*, яке в різних регіонах України має локальні назви – Масляна, Колодка, Колодій, Запусти, Пущення, Заговини, Пирого, Сирний тиждень тощо [15; 16; 21; 22; 36]. За радянської доби це свято зазнало чи не найбільше російських впливів, які радо підхопили і втілюють сучасні масовики-витівники. «Не треба займатися сучасним міфотворенням, як це зазвичай робиться. Наприклад, вживання терміна “куліч”, або слов’янська, читай російська, Масляна. Справа в тому, що українська Масляна кардинально відрізняється від російської – їй притаманна загальноєвропейська традиція карнавалу або театральних дійств» [43]. В. Борисенко також зазначає: «Російські традиції, про які ще недавно ніхто в Україні не знав, тепер сміливо нав’язуються нам. А російські масовики-витівники організовують для українців російську масляну з самоварами під назвою “слов’янська”. Проте добре відомо, що традиція української Масниці типологічно різниться від російської – символами, атрибутами, структурою свята, розвагами, стравами, вони наближені до західноєвропейських традицій жартівливого покарання молодих людей, що не вступили того року в шлюб. Про це писали й російські дослідники ще у XIX сторіччі. Ми ще недавно мали традицію варити на це свято вареники з сиром, а тепер “печемо” за кожним словом “блин”, як добридень» [25, с. 8–9].

Традиційно в українських відзначеннях свят не було поділу на виконавців і глядачів, до обрядодій були в той чи інший спосіб залучені усі присутні. «Тим часом сучасне святкування Масниці побудоване на традиціях радянської культури, коли не пропагують

традиційну участь усіх, хто святкує, а існує поділ на глядачів і сцену. Такий сценічний варіант свята був вигідний радянській владі, бо так легше було контролювати сам сценарій, репертуар, який обов'язково проходив цензуру. Поступово активна участь перетворювалася на пасивну. З певними змінами радянський стиль зберігається і на початку XXI століття» [22].

Будучи, без перебільшення, головним спеціалістом у сфері традиційної весільної обрядовості українців (саме на цю тему нею зібраний і систематизований величезний польовий матеріал, захищена докторська дисертація, написана низка монографій), В. Борисенко висвітлює питання за цим напрямом досліджень і на шпальтах газет [1; 6; 14; 19; 35, с. 3–8]. Вона інформує читачів про складові весільного ритуалу: сватання, оглядини, заручини, дівчачий вечір, коровайний обряд, барвінковий обряд, вінкоплетини, посад молодих, розподіл короваю, покриття молодої, входження молодої невістки до сім'ї чоловіка та ін. Кожен із цих обрядів має своє важливе значення, символіку і вірування: «Весь обряд українського весілля завжди забезпечував молодятим певність у тому, що їхнє подружнє життя буде щасливим, бо свати, дружки, бояри, коровайниці і батьки виконали все, як велить традиція, щоб убезпечити молодят від лихого ока, від недоброго погляду» [1].

У статті «Дівоча краса – літня роса» [9] учена розповідає, як мудро наші пращурки виховували дівчат, привчали їх до праці, прививали любов до прекрасного, дбали про їхню вроду і майбутню щасливу долю.

Дослідниця вважає за необхідне популяризувати українську національну кухню, адже вона смачна і корисна. Їжа кожного народу базується на господарсько-культурному типі, який, у свою чергу, залежить від природно-кліматичних умов. Тож кожен регіон України має свої традиційні страви – м'ясні, молочні, овочеві, борошняні, фруктові-ягідні. Раціон також залежав від пори року [41, с. 8–9]. «Кожне народне свято мало свої обрядові страви.

Більшість обрядових страв готувалося лише раз на рік (кутя – на Святий (Щедрий) вечір, великодні баби – на Великдень, коржі з маком – на Маковія), а окремі – тільки раз у житті. Коровай пекли тільки тим, хто одружувався вперше. І вже у цих традиціях була особлива святочність, урочистість, утаємниченість. Із розмаїття святковості творилося неповторне кулінарне мистецтво кожного народу. І зберегти, відродити сьогодні ті ж святково-обрядові страви теж дуже важливо, бо з ними втрачаємо частинку загальнолюдської світової культури» [35, с. 2]. Смачні стравами української кухні можуть бути прекрасною візитівкою нашого народу [41, с. 9].

Захоплено розповідаючи про народні традиції та свята, В. Борисенко не пропонує нам повернутися у XIX ст., відмовитися від досягнень сучасної цивілізації: «Не можна повернути в наш сучасний побут усі традиції минулого <...> Роздумуючи над відродженням родинної спадковості, не закликаємо до ремісничого життя. Бачимо цю можливість відродження в збереженні духовної культури. Зберегти мамину пісню, обрядовий хліб, народне мистецтво, традиції гостинності, етики необхідно, як воду, сонце, повітря <...> Втрачаючи традиційний комплекс національної культури, людина залишається духовно обділеною і чи не більшість наших бід ми маємо від бездуховності» [35, с. 2].

В. Борисенко закликає вивчати не лише давні народні традиції, а й історію свого народу. Однією з найболючіших сторінок новітньої історії України є Голодомор, штучно влаштований у 1932–1933 роках радянською владою. У селян примусово забирали зерно, запаси інших харчів, речі хатнього вжитку, які вони могли б обміняти на їжу, відстрілювали собак і котів, тобто знищували все, що можна було б з'їсти, прирікаючи людей на голодну смерть. Голодомор здійснив масштабний руйнівний вплив на всі сфери традиційної культури українського селянства.

Дослідниця переповідає, що маминим спогадам про голод не дуже вірила, бо в школі про це нічого не розповідали. Свідчення про

Голодомор 1932–1933 років почала записувати в 1994 році. Після розмов із майже тисячею людей розкрилася страшна реальність. Були етнографічні експедиції на Вінниччину, Житомирщину, Черкащину, Київщину, Полтавщину. Вона розробила програму-запитальник для фіксації свідчень очевидців про ці роки, почала проводити перші опитування разом зі студентами. Так, дослідниця заохотила до збиральницької роботи науковців та студентів із Кіровоградського, Кременчуцького, Вінницького та Одеського університетів, тож на сьогодні зібрано вже півмільйона свідчень. Програма-запитальник побудована так, щоб отримати найповнішу інформацію про причини, перебіг злочину, винуватців і рятівників, які, ризикуючи власною свободою і життям, годували голодних людей, допомагаючи їм вижити.

Опитуючи респондентів, які були свідками того геноциду, В. Борисенко проявила глибоку емпатію і співчуття. Слухати ті оповіді дослідниці було справді страшно: «Я хочу позбутися цього. Я вже не хочу займатися цією темою. Але, мабуть, це мені не вдасться. Тому що ті свідчення завжди зі мною. Я ніби бачу людей, яких розпитувала, вони приходять до мене у снах <...> Коли ми відчуємо, що пережили ті люди, то збагнемо, де коріння сьогоднішніх проблем. Людина, яка зрозуміє великий біль іншої людини, не буде цинічною» [45]. Ми маємо домагатися того, щоб увесь світ визнав Голодомор свідомим і злочинним геноцидом українського народу, а не трагічною «недбалістю», спричиненою тогочасною економічною необхідністю – так само, як Ізраїль домігся такого визнання для Голокосту часів Другої світової війни. Ми й самі маємо знати і пам'ятати такі сторінки власної історії, передовсім для того, щоб вони більше ніколи не повторилися. Для цього потрібен максимальний розголос, про що В. Борисенко пише у низці статей [27; 31; 45].

Дослідниця також *розв'инчує міф про багатонаціональність України*, який протягом усіх років існування нашої незалежної держави підтримувався на найвищому владному рівні

[18; 29; 30]. Згідно із переписом населення 2001 року, українці складають 77,8 %, росіяни – 17,3 %, решта меншин усі разом – 4,9 %, і жодна з них не набирає навіть 1 %. Усі національні меншини, які проживають компактно і мають власну самосвідомість, відповідно до українського законодавства, користуються правами на всебічний мовний, освітній і культурний розвиток, на що отримують державне забезпечення. Проживають представники інших етносів поряд із українцями мирно, безконфліктно, оскільки підґрунтя для таких конфліктів немає – українці толерантні й доброзичливі до всіх, хто живе у нашій країні [29]. Тож виникає логічне питання: кому вигідний міф про 130–140 народів? Відповідь проста і очевидна: Росії, яка споконвічно прагне загарбати Україну у сферу свого впливу, для чого намагається усіляко послабити нашу державу, збурює тут хаос і підтримує сепаратистські настрої та рухи. «Роздмухування міфу про поліетнічність населення України розпочалося ще з початком утвердження радянської влади. Уже тоді партія більшовиків намагалася відібрати право в українців на їхню культуру, мову, національну ідентичність» [30]. В. Борисенко погоджується із думкою Івана Дзюби, що «офіційна пропаганда активно експлуатує визначення типу “народи України”, “Україна – багатонаціональна республіка” для того, щоб поставити під сумнів право українського народу вирішувати долю своєї Вітчизни» [18]. Дослідниця наполягає: «Лише об'єктивна історія України, інтеграція в українське суспільство етнічних груп, що тут проживають, розвиток української культури, мови приведуть до міжетнічної злагоди в державі. Українці й надалі толерантно ставитимуться до культурних запитів представників усіх етнічних груп, навіть нечисленних, і у відповідь чекають на взаємну повагу до своєї мови і культури» [30].

Непокоять вчену також *утиски української мови*, які посилюються впродовж останнього року. Спроби окремих політиків надати російській мові статусу другої державної хвилюють усіх свідомих громадян України. Вони знають, що українська мова – це той

цементуючий фактор, який допомагає нам зберегти незалежність держави. Російські правителі завжди розуміли важливість української мови у збереженні та підсиленні національної ідентичності українців, тому від початку XVIII ст. забороняли її, проводячи політику русифікації на наших землях. Про кожен етап заборон української мови В. Борисенко детально розповідає у статті «Страх відродження: чому закони про українську мову та освіту викликають істеріку у “русского міра”» [32]. Наслідки русифікації сумнозвісні. Учена зазначає: «“Русский мір” почуватися комфортно в Україні, і говорити про утиски їхнього “язика” – це політичні спекуляції. Може, українці в Росії мають змогу навчатися українською? Утисків зазнає лише одна мова – українська, хоч, за переписом 2001 р., 85,2 % українців визнали її рідною і ніякої російськомовної “більшості” у нас немає» [32].

Абсолютно очевидно, що ми маємо глибше вивчати культуру власного народу, спілкуватися українською мовою, посилювати свою етнічну ідентичність, патріотизм задля недопущення сепаратистських процесів, задля збереження незалежності й суверенності нашої держави.

Не вивчаючи власну історію, пересічний українець легко може сприйняти маніпулятивну пропаганду загарбника. Тому **нагально** необхідно боротися з невіглаством, посилювати вивчення історії України у середніх та вищих навчальних закладах. У зв'язку з цим, В. Борисенко нарікає на скорочення годин викладання історії України і риторично запитує: «Хіба ж можна не вивчати історію народу в країні, де історичні дисципліни протягом сто-

літь розвивалися як протестна форма проти асиміляції, де вони залежали від імперської політики, їх переслідували і забороняли різними циркулярами та таємними указами, фальсифікували понад три століття та особливо в роки радянського панування» [40]. Вона запевняє: «Якщо молоде покоління України не збагне свою історію, не відчує у своєму серці уроки мужності, звитяги, помилок, не досягне здобутки поколінь, воно буде не тільки глухим і сліпим, а й аморальним» [40].

Отож, Валентина Борисенко – гідний взірець не лише науковця-гуманітарія, що плідно працює на своїй дослідницькій ниві, а й свідомого громадянина і патріота Української Держави. Вона робить усе від неї залежне, щоб українці не забули, «чиїх батьків, чиї ми діти», щоб вони не збідніли душею, не перетворилися на манкуртів. І зараз, у свої 75 років, Валентина Кирилівна не складає своєї зброї – пише статті, виступає на радіо та телебаченні, очолює Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

Головна ідея, яку дослідниця прагне донести до співвітчизників, така: тільки знаючи свою справжню історію, вшановуючи національних героїв, що століттями виборювали волю для українських земель, чітко усвідомлюючи загальноукраїнську єдність і водночас відчуваючи окремішність від інших народів, плачучи та зміцнюючи давні традиції, звичаї й обряди, спілкуючись рідною українською мовою, ми можемо зберегти незалежність Української Держави і продовжити у віках саме існування українського етносу.

Список використаних джерел

1. Берест Л. Будуть весілля щасливими. (інтерв'ю з В. Борисенко). *Українське слово*. 1996. 28 березня.
2. Борисенко В. К. Андрію, Андрію, конопельки сію... *Урядовий кур'єр*. 2012. 13 грудня. С. 1, 11.
3. Борисенко В. К. Бережіться берегині. *Час*. 1997. 4–10 грудня. С. 11.
4. Борисенко В. К. Березневі свята. *Родослав*. 1993. Березень. С. 3.

5. Борисенко В. К. Благословенний час. Від Покрови до Благовіщення земля, за традиціями наших предків, мала спочивати. *Хрещатик*. 2004. 15 жовтня. С. 8.
6. Борисенко В. К. Весілля – не культмасовий захід. *Сільські вісті*. 1987. 28 березня. С. 2.
7. Борисенко В. К. Вивчаємо Холмщину і Підляшшя. *Літературна Україна*. 1995. 5 жовтня.
8. Борисенко В. К. Вірка Смердючка у супроводі... (Погляд етнолог на повсякденність). *Жіночий погляд*. 2000. 23–29 березня. С. 2.
9. Борисенко В. К. Дівоча краса – літня роса. *Сільські вісті*. 1992. 6 березня. С. 4.
10. Борисенко В. К. Дівчата, чекайте старостів! *Урядовий кур'єр*. 2012. 13 жовтня. С. 5.
11. Борисенко В. К. Добрі свята приходять у дім. *Сільські вісті*. 1993. 28 грудня. С. 4.
12. Борисенко В. К. Живуть пісні в Стефаниковім краю. *Життя і слово*. 1988. 12 вересня. С. 6.
13. Борисенко В. К. Ісус Христос ся рождає! Славімо його! *Урядовий кур'єр*. 2013. 5 січня. С. 6–7.
14. Борисенко В. К. Короваю-раю, я тебе вбираю. *Родослав*. 1991. Серпень. С. 8.
15. Борисенко В. К. Масляну святкують всією громадою. *Хрещатик*. 2005. 11 березня. С. 16.
16. Борисенко В. К. Масниця, Масниця, яка ж ти солодка, коли б тебе сім тижнів, а посту – один! *Урядовий кур'єр*. 2013. 12 березня. С. 1, 8.
17. Борисенко В. К. Минуле і сучасне української етнології. *Українське слово. Літаври*. 2017. Лютий. С. 15.
18. Борисенко В. К. Міф про політнічність України. *Україна молода*. 2002. 27 березня. С. 7.
19. Борисенко В. К. На весіллі на Поділлі. *Наше слово*. 1989. 5 лютого.
20. Борисенко В. К. На Зелені свята весну проводжають, а літо зустрічають. *Урядовий кур'єр*. 2012. 2 червня. С. 6.
21. Борисенко В. К. На колодку ходила, щоб капуста родила. *Родослав*. 1993. Лютий. С. 4.
22. Борисенко В. К. На Масницю жінки водили цапа. *Урядовий кур'єр*. 2017. 25 лютого. С. 6.
23. Борисенко В. К. Народні скарби. *Сільські вісті*. 1988. 22 вересня. С. 4.
24. Борисенко В. К. Недалечко червоне яєчко. *Урядовий кур'єр*. 2012. 14 квітня. С. 6.
25. Борисенко В. К. Політична міфологізація проблем дерусифікації в Україні. *Етнічна історія народів Європи*. Київ, 2001. Вип. 11. С. 4–10.
26. Борисенко В. К. Прийшов Спас, бери рукавиці про запас! *Урядовий кур'єр*. 2012. 18 серпня. С. 5.
27. Борисенко В. К. Рана від втрат ще болить... Як науковці від марксизму «підраховують» кількість жертв Голодомору. *Україна молода*. 2015. 8 грудня. С. 9.
28. Борисенко В. К. Світлий день. На святі Пасху біля церкви спалювали нечисту силу, а ще водили та-
ночки і співали веснянок. *Хрещатик*. 2005. 29 квітня. С. 5.
29. Борисенко В. К. Скільки «меншин» в Україні? *Україна молода*. 2019. 15 січня. С. 6.
30. Борисенко В. К. Скільки «народів» живе в Україні. *Урядовий кур'єр*. 2017. 9 червня. С. 5.
31. Борисенко В. К. Спланована акція геноциду українців. *Хрещатик*. 2008. 17 вересня. С. 14.
32. Борисенко В. К. Страх відродження: чому закони про українську мову та освіту викликають істеріку у «русского міра». *Україна молода*. 2020. 12 червня.
33. Борисенко В. К. Таємниці Святвечора. *Експрес*. 2007. 4–11 січня. С. 3.
34. Борисенко В. К. Традиції та життєдіяльність етносу (на матеріалах святково-обрядової культури українців). Навч. посіб. Київ : УНІСЕРВ, 2000. 191 с.
35. Борисенко В. К. У домі свято. Про традиції українських народних обрядів. *Родослав*. Спецвипуск. 1989. С. 1–16.
36. Борисенко В. К. Хто не одружився – того в колодки! *Україна молода*. 2002. 26 лютого. С. 11.
37. Борисенко В. К. «Шароварне» та автентичне. *День*. 2005. 3 вересня. С. 8.
38. Борисенко В. К. Ще й рушничків не напрула, а вже й Миколу сподобала... *Урядовий кур'єр*. 2012. 7 липня. С. 5.
39. Борисенко В. К. Щоб міцніли традиції. *Київська правда*. 1983. 6 липня. С. 4.
40. Борисенко В. К. Щоб не бути глухими, вивчайте історію своєї Батьківщини. *Україна молода*. 2005. 12 травня. С. 10.
41. Борисенко В. К. Як три деньки не поборщуєш, на серці замоторошнить. *Урядовий кур'єр*. 2012. 24 лютого. С. 8–9.
42. Борисенко В. К. Яка Новоросія на Слобожанщині? *Урядовий кур'єр*. 2016. 17 грудня. С. 4.
43. Зубар М., Дарпінянц В. Валентина Борисенко: «Під гаслом боротьби із «шароварщиною» руйнуються елементи народної культури». *День*. 2002. 4 січня. С. 6.
44. Конторських І. Коли зозуля мандриком вдавила-ся (інтерв'ю з В. Борисенко). *Експрес*. 2006. 11–12 липня. С. 2.
45. Музиченко Я. Світло для душ. Дослідниця Голодомору Валентина Борисенко розповідає про українські традиції вшанування загиблих. *Україна молода*. 2007. 23 листопада. С. 9.
46. Недюха Н. Професор Валентина Борисенко: «Своїм успіхам у науці я завдячую дітям». *Світ*. 2000. № 9–10. С. 6.
47. Розвивати нові радянські обряди. Інтерв'ю з заступником Голови Ради Міністрів УРСР, головою Комісії по радянських традиціях, святах та обрядах при Раді Міністрів УРСР М. А. Орлик. *Людина і світ*. 1983. № 7. С. 10–17.

References

1. BEREST, Liliya. The Weddings will be Happy (Interview with V. Borysenko). *Ukrainian Word*, 1996, March 28 [in Ukrainian].
2. BORYSENKO, Valentyna. Andrew, Andrew, I'm Sowing the Hemp... *Government Messenger*, 2012, December 13, 1, 11 [in Ukrainian].
3. BORYSENKO, Valentyna. Beware of Berehynia. *Time*, 1997, December 4–10, 11 [in Ukrainian].
4. BORYSENKO, Valentyna. March Holidays. *Rodoslav*, 1993, March, 3 [in Ukrainian].
5. BORYSENKO, Valentyna. The Blessed Time. According to Our Ancestors Traditions the Soil Has to Rest from the Intercession of the Theotokos to the Annunciation. *Khreshchatyk*, 2004, October 15, 8 [in Ukrainian].
6. BORYSENKO, Valentyna. Wedding is not a Cultmass Event. *Rural News*, 1987, March 28, 2 [in Ukrainian].
7. BORYSENKO, Valentyna. We are Studying Chełm Land and Podlachia. *Literary Ukraine*, 1995, October 5 [in Ukrainian].
8. BORYSENKO, Valentyna. Virka Smerdiuchka Accompanied by... (Ethnologist's View on Usualness). *Woman View*, 2000, March 23–29, 2 [in Ukrainian].
9. BORYSENKO, Valentyna. Maidenish Beauty is Summer Dew. *Rural News*, 1992, March 6, 4 [in Ukrainian].
10. BORYSENKO, Valentyna. Girls, Wait for the Matchmakers! *Government Messenger*, 2012, October 13, 5 [in Ukrainian].
11. BORYSENKO, Valentyna. Good Holidays Come to the House. *Rural News*, 1993, December 28, 4 [in Ukrainian].
12. BORYSENKO, Valentyna. Songs Live in the Stefanyk Region. *Life and Word*, 1988, September 12, 6 [in Ukrainian].
13. BORYSENKO, Valentyna. Jesus Christ is Borning! Praise Him! *Government Messenger*, 2013, January 5, 6–7 [in Ukrainian].
14. BORYSENKO, Valentyna. Bridecake-Paradise, I'm Adorning You. *Rodoslav*, 1991, August, 8 [in Ukrainian].
15. BORYSENKO, Valentyna. Shrovetide is Celebrated by the Whole Community. *Khreshchatyk*, 2005, March 11, 16 [in Ukrainian].
16. BORYSENKO, Valentyna. Shrovetide, Shrovetide, You are so Sweet. If You are Seven Weeks and the Fasting will be One! *Government Messenger*, 2013, March 12, 1, 8 [in Ukrainian].
17. BORYSENKO, Valentyna. Past and Present of Ukrainian Ethnology. *Ukrainian Word. Litavry*, 2017, February, 15 [in Ukrainian].
18. BORYSENKO, Valentyna. The Myth on Polyethnicity of Ukraine. *Young Ukraine*, 2002, March 27, 7 [in Ukrainian].
19. BORYSENKO, Valentyna. At the Wedding in Podillia. *Our Word*, 1989, February 5 [in Ukrainian].
20. BORYSENKO, Valentyna. Spring is Seeing off and Summer is Greeting on the Green Week. *Government Messenger*, 2012, June 2, 6 [in Ukrainian].
21. BORYSENKO, Valentyna. I've Gone to the Shrovetide in Order to the Cabbage will Yield. *Rodoslav*, 1993, February, 4 [in Ukrainian].
22. BORYSENKO, Valentyna. Women has Led a Goat on the Shrovetide. *Government Messenger*, 2017, February 25, 6 [in Ukrainian].
23. BORYSENKO, Valentyna. Folk Treasures. *Rural News*, 1988, September 22, 4 [in Ukrainian].
24. BORYSENKO, Valentyna. The Red Egg is not Far. *Government Messenger*, 2012, April 14, 6 [in Ukrainian].
25. BORYSENKO, Valentyna. Political Mythologization of the Problems of de-Russification in Ukraine. *Ethnic History of European Nations*. Kyiv, 2001, 11, 4–10 [in Ukrainian].
26. BORYSENKO, Valentyna. Feast of the Seviour has Come, Take the Gloves to the Stock! *Government Messenger*, 2012, August 18, 5 [in Ukrainian].
27. BORYSENKO, Valentyna. The Wound from the Losses Still Hurts... How the Marxist Scholars 'Count Up' the Number of Holodomor Victims. *Young Ukraine*, 2015, December 8, 9 [in Ukrainian].
28. BORYSENKO, Valentyna. Clear Day. On Holy Easter Evil Spirits have been Burnt Near the Church, People also Dance and Sing Spring Songs. *Khreshchatyk*, 2005, April 29, 5 [in Ukrainian].
29. BORYSENKO, Valentyna. How Many 'Minorities' are There in Ukraine? *Young Ukraine*, 2019, January 15, 6 [in Ukrainian].
30. BORYSENKO, Valentyna. How Many 'Nations' Live in Ukraine. *Government Messenger*, 2017, June 9, 5 [in Ukrainian].
31. BORYSENKO, Valentyna. A Planned Action of Ukrainians Genocide. *Khreshchatyk*, 2008, September 17, 14 [in Ukrainian].
32. BORYSENKO, Valentyna. Fear of Revival: Why the Laws on Ukrainian Language and Education Cause Hysterics Among the Representatives of 'Russian World'. *Young Ukraine*, 2020, June 12 [in Ukrainian].
33. BORYSENKO, Valentyna. Mysteries of Christmas Eve. *Express*, 2007, January 4–11, 3 [in Ukrainian].
34. BORYSENKO, Valentyna. *Traditions and Vital Activity of the Ethnos (According to the Materials of Festive and Ritual Culture of Ukrainians)*. A Teaching Aid. Kyiv, UNISERV, 2000, 191 pp. [in Ukrainian].
35. BORYSENKO, Valentyna. The Holiday is in the House. On the Traditions of Ukrainian Folk Rites. *Rodoslav*, Special issue, 1989 [in Ukrainian].
36. BORYSENKO, Valentyna. Those, Who hasn't Married Should be Logged. *Young Ukraine*, 2002, February 26, 11 [in Ukrainian].

37. BORYSENKO, Valentyna. 'Sharovarne' and Authentic. *Day*, 2005, September 3, 8 [in Ukrainian].
38. BORYSENKO, Valentyna. She Hasn't Even Spun the Rushnyky, but Already Loved Mykola... *Government Messenger*, 2012, July 7, 5 [in Ukrainian].
39. BORYSENKO, Valentyna. In Order to Strengthen Traditions. *Kyivan Truth*, 1983, July 6, 4 [in Ukrainian].
40. BORYSENKO, Valentyna. Study the History of Your Homeland in Order not to be Deaf. *Young Ukraine*, 2005, May 12, 10 [in Ukrainian].
41. BORYSENKO, Valentyna. If You don't Eat Borsch for Three Days, It will Become Frightfully on the Heart. *Government Messenger*, 2012, February 24, 8–9 [in Ukrainian].
42. BORYSENKO, Valentyna. What Novorossia can be in Slobozhanshchyna? *Government Messenger*, 2016, December 17, 4 [in Ukrainian].
43. ZUBAR, Mykhailo, DARPINIANTS, Viacheslav. Valentyna Borysenko: 'The Elements of Folk Culture are Destroyed under the Slogan of the Struggle against 'Sharovarshchyna''. *Day*, 2002, January 4, 6 [in Ukrainian].
44. KONTORSKYKH, Iryna. When the Cuckoo has Choked with the 'Mandryk' (Interview with V. Borysenko). *Express*, 2006, July 11–12, 2 [in Ukrainian].
45. MUZYCHENKO, Yaroslava. Light for Souls. Holodomor Researcher Valentyna Borysenko Tells about Ukrainian traditions of the Perished Honouring. *Young Ukraine*, 2007, November 23, 9 [in Ukrainian].
46. NEDIUKHA, Nataliya. Professor Valentyna Borysenko: 'I'm Obligated to the Children with My Success in Science.' *World*, 2000, March, 9–10, 6 [in Ukrainian].
47. ANON. To Develop New Soviet Rites. Interview with M. A. Orlyk, the Deputy Chairman of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR, Chairman of the Commission on Soviet Traditions, Holidays and Rites at the Council of Ministers of the Ukrainian SSR. *Human and World*, 1983, 7, 10–17 [in Ukrainian].

ГРОМОВА НАТАЛІЯ

кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9738-2396>

HROMOVA NATALIYA

A Ph.D. in History, an associate professor at the Department of Ethnology and Local History of Taras Shevchenko Kyiv National University. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9738-2396>

Бібліографічний опис:

Громова, Н. (2020) Публіцистична діяльність Валентини Борисенко. *Народна творчість та етнологія*, 4 (386), 114–125.

Hromova, N. (2020). Publicistic Work of Valentyna Borysenko. *Folk Art and Ethnology*, 4 (386), 114–125.